

İktisadi Kalkınma Sürecinde Beşeri Sermayeye İlişkin Bir İnceleme

A Research Related to Human Capital in The Economic Progress Process

Muhammed KARATAŞ^{*}, Eda ÇANKAYA^{**}

Özet

Bu çalışmanın amacı; iktisadi kalkınma sürecinde sermaye faktörü olarak sadece fiziki sermayenin yeterli olmadığını ifade etmektir. Ülkelerin iktisadi kalkınmasını araştırmaya yönelik yapılan çalışmalarda beşeri sermayenin de önemli payının olduğu vurgulanmaktadır. Geleneksel yaklaşımlar uzun dönemli büyümenin olamayacağını, kalkınmanın ulusal gelir düzeyinde gerçekleşebileceğini ve bunun dışsal teknolojik gelişme, nüfus dinamiği ve fiziksel sermaye yatırımları aracılığıyla oluşabileceğini söylemektedirler. Bu yaklaşımlarda, büyüme etkisi kısa dönemde ortaya çıkmakta ve uzun dönemde sadece düzey etkisi oluşmaktadır. Öte yandan iktisat politikalarının bu süreci etkileyebilecek bir gücü de bulunmamaktadır. Alışlagelen teorik yaklaşımların ortaya koyduğu iktisat politikaları sorunların üstesinden gelmede yetersiz kalmaya başlayınca beşeri sermaye içerikli yeni yaklaşımlar düşünölmeye başlandı.19.yy başlarına kadar literatürde iktisadi kalkınma için sadece fiziki sermaye yeterli görülürken özellikle 20.yy ortalarından itibaren ölkelerin kalkınma sürecinde yaşadıkları sorunların çözümünde beşeri sermaye dikkat çekmeye başlamıştır. Beşeri sermaye birikimi başta fiziksel sermayenin etkinliğini artırmakta ve teknolojik ilerlemeleri de uyarmaktadır. Fiziksel sermaye birikimi ve beşeri sermaye birikimi sonucu ortaya çıkan teknolojik bilginin verimliliği arttırarak uzun dönemde ekonomik büyümeye pozitif katkı yapması, uygulanacak aktif kamu politikalarını daha işlevsel hale getirebilecektir. Ancak fiziki sermaye yatırımları, iktisadi kalkınmada göz ardı edilememektedir. Fiziki sermaye yatırımları gerekli ancak yeterli değildir. Beşeri sermaye yatırımlarının ise iktisadi gelişmeye katkısı uzun dönemli özel sektör ve planlı kamu politikalarıyla mümkün olabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İktisadi kalkınma, İktisadi büyüme, Gelişme, Beşeri sermaye

Abstract

The aim of this study is to convey that physical capital alone is not enough as a capital factor in the process of development. In the studies aiming at investigating the economic development of countries, it has been emphasized that human capital has a very significant role in economic development. Traditional approaches have indicated that growth will not be long lasting, that development can be realized at the level of national income, and that this can be emerged through external technological improvement, population dynamics and physical

^{*}Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, mkaratas07@hotmail.com
^{**}edacankaya@hotmail.com

investments of capital. In these approaches, growth effect increases in short-term while only level effect occurs in long-term. At the same time, economical policies have no power to influence over this process. New approaches based on human capital started to be produced when the economical policies based on usual theoretical approaches did not overcome troubles. Human capital has become much more important than physical capital in terms of solving developmental problems of countries since the middle of 20th century while it had been thought that physical capital was enough for economical development in literature until the beginning of 19th century. Accumulation of human capital increases the effectiveness of the physical capital on the one hand, and stimulates technological improvements on the other hand. Increasing productivity via positive contribution of technological knowledge, emerging after the accumulation of both physical and human capital, to the economic growth in long-term will make active public policies much more functional. However, investments of physical capital could not be ignored in economical development. They are necessary but not sufficient. As for investments of human capital, their contribution to economic development can be possible with the long-term private sector and planned public policies.

Keywords: Economic development, Economic growth, Improvement, Human capital

Giriş

Her ekonomide, çıktı üretilebilmesi için fizikî sermaye, beşerî sermaye, işgücü ve doğal kaynaklar gibi girdiler girişimciler tarafından farklı teknolojik bilgiler çerçevesinde ve farklı oranlamalarla bir araya getirilir. İşgücünün vasfı veya niteliği özellikle okullardaki ve işyerlerindeki eğitimler sayesinde geliştirildikçe, ülkenin beşeri sermayesi (human capital) de artmış olur. Bu anlamda beşeri sermaye, işgücü tarafından içerilen bilgi ve beceriler toplamı olarak tanımlanabilir.

Beşeri sermayenin etkin olarak üretime daha fazla katkı sağlayabilmesi, fiziki sermaye ile beşeri sermaye arasındaki optimal dengenin kurulmasına bağlıdır. Herhangi bir üretim için öncelikli olarak fiziki ve beşeri sermayenin belli oranlarda bir araya gelmesi gerekir. Bu nedenle beşeri sermaye ile fiziki sermaye arasındaki tamamlayıcılığın iki farklı boyutu bulunmaktadır. Bunlardan ilki, her ikisinin miktar olarak birbirini dengeleyebilmesi, diğeri ise fiziki sermaye ile beşeri sermayenin nitelik olarak uyuşmasıdır. Eğer herhangi bir işletme yüksek derecede beşeri sermayeye sahip elemanları istihdam etmiş, ancak bu kişilerin beşeri sermayelerini etkin olarak kullanabileceği teknik donanımı yeterince kuramamış ise, söz konusu beşeri sermaye kâfi derecede kullanım alanı bulamayacağı için büyük ölçüde zayıf olacaktır. Çünkü çalışan kişilerin sahip oldukları beşeri sermayeyi kullanabilecekleri bir ortam bulamamaları, beşeri sermaye israfına neden olmaktadır.

Beşeri sermaye yatırımlarının iktisadi kalkınmaya olan katkısı bilginin üretim sürecindeki öneminin artmasına paralel olarak artmaktadır. Bilgi ekonomilerinde beşeri sermaye yatırımları, iktisadi kalkınmaya daha fazla katkı yapmaktadır. Hızlı kalkınma sürecine giren gelişmekte olan ülkelerde beşeri sermaye yatırımlarının fiziki sermaye yatırımlarına oranla daha fazla getiriye sahip olduğu gözlenmiştir. Yapılan bir araştırmada Brezilya'nın 1970–1980 dönemi içerisindeki büyümesinde en büyük payın; fiziki sermaye ve emekten ziyade teknolojik gelişme ve beşeri sermayeye ait olduğu anlaşılmıştır (Yumuşak ve Kar, 2000, s. 101).

Lucas'ın yaklaşımında, beşeri sermaye birikimi sürecinde tek girdi olarak, hanehalklarının eğitim ve öğrenime harcadıkları zaman kullanılırken; Sørensen ise, işgücünün becerisini artıracak tamamlayıcı bir kaynağı daha dikkate almıştır. Bu tamamlayıcı girdi; okul binaları, araştırma laboratuvarları, öğretmenlerin hizmetleri gibi bileşenlerden oluşmaktadır. Böylece bir ekonominin büyümesinde beşeri sermaye birikimini teşvik edici unsurlar arasında eğitim ve teknoloji politikalarının çok büyük bir önemi bulunmaktadır. Bu nedenle iki politika asla birbirinden ayrı düşünülmemelidir. Devletlerin eğitime ve teknolojik altyapının geliştirilmesine yapacakları her türlü yatırımlar, beşeri sermaye birikimi üzerinde olumlu etkiler yaratacak, büyümeyi (fiziki sermayeye yapılan yatırımların yalın etkisini gösterdiğinden) çok daha fazla etkileyecektir (Kibritçioğlu, 1998, s. 19).

Beşeri sermaye özette işgücünün sahip olduğu nitelikler olarak tanımlanabilmektedir. İktisat literatüründe beşeri sermayenin ülkelerin iktisadi gelişmelerini hızlandırdığına ilişkin yaygın kanaat bulunmaktadır. Beşeri sermayenin iktisadi kalkınmaya katkısı; bir taraftan ülkelerin beşeri sermaye yatırımlarını artırırken, diğer taraftan beşeri sermayenin çeşitli göstergelerle ortaya konması ve ülkeler arasında karşılaştırılma imkânı sağlamasıdır. Beşeri sermaye iktisat literatüründe, çoğunlukla bir ülkedeki işgücünün eğitim seviyesi ve sağlık standartlarını gösteren değişkenler ve kalkınma seviyesini gösteren indeksler kullanılarak ölçülmektedir.

Geleneksel yaklaşımlar uzun dönemli büyümenin olamayacağını, kalkınmanın ulusal gelir düzeyinde gerçekleşebileceğini ve bunun dışsal teknolojik gelişme, nüfus dinamiği ve fiziksel sermaye yatırımları aracılığıyla oluşabileceğini söylemektedirler. Bu yaklaşımlarda, büyüme etkisi kısa dönemde ortaya çıkmakta ve uzun dönemde sadece düzey etkisi oluşmaktadır. Öte yandan iktisat politikalarının bu süreci etkileyebilecek bir gücü de bulunmamaktadır. Yeni yaklaşımların geleneksel yaklaşımlara karşı olmalarının temelinde bunlar olmakla birlikte, modellerin ele aldıkları değişkenlere göre farklılıklar göstermesi de önemli bir gerektir. Yeni içsel büyüme modelleri fiziksel sermaye yatırımları, beşeri sermaye yatırımları, AR-GE yatırımları yoluyla uzun dönemde hem düzey hem de büyüme etkisi yaratılabileceğini ve bu sürecin iktisat politikaları aracılığıyla da düzenlenebileceğini söylemektedirler. Bu nedenle de ele aldıkları değişkenlerin farklı olmalarına rağmen, uzun dönemli büyüme süreci ve bu süreçte iktisat politikalarının etkili olabileceğine ilişkin ortak düşünce oluşturmaktadırlar.

İktisadi Kalkınma, Büyüme ve Gelişme Kavramları

II. Dünya Savaşı sonrasında teknolojideki gelişmelerin hız kazanmasıyla ülkelerarası gelir ve sosyo-ekonomik yapı farklılıklarının belirgin duruma gelmesi, ayrışmalar meydana getirerek, gelişmiş ekonomiler ve kalkınma sorununu ön plana çıkarmıştır (Freyssinet, 1985, s. 2). Ekonomik büyüme ve kalkınma kavramları II. Dünya Savaşından itibaren ekonomik ve siyasi arenada en çok kullanılan kavramların başında gelmektedir. Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş süreci öncesindeki kriz dönemi olan 1970'li yıllar ile 1980'lerde, bu kavramın yerine ekonomi ve siyasi içerikli "istikrar" kavramı ön plana çıkmaya başladı. 1990'lı yıllarda, bilgi teknolojisinin ve bilgi toplumunun oluşumuyla büyüme ve kalkınmaya olan yönelimde yeniden bir canlanma başlamış oldu. Ancak yeni dönemde büyüme ve

kalkınmanın sanayi toplumunda olduğundan farklı bir biçimde gerçekleşebileceği ifade edilmiştir (Erkan, 1998, s. 12).

Kalkınma ve büyüme farklı kavramlardır. Ancak gelişme kavramı, iktisat literatüründe kalkınma anlamında kullanılmaktadır. Bu iki kavramın birbirinin yerine eş anlamlı olarak kullanılmasında sakınca görülmemekte ve çoğu zaman da yazında kullanılmaktadır. Gelişme kavramında kalkınma kavramında olduğu gibi kalitatif özellikler ağır basmaktadır. İktisadi büyümeyi sadece gayri safi milli hâsıla (GSMH)'daki artış ile açıklayan yaklaşımlar ağırlıktadır. Bu yaklaşımlara göre GSMH artışı sağlayan her ülke kalkınmıştır. Fakat sadece GSMH artışıyla yeterli görülen bir ekonomik büyümenin, karşı karşıya bulunduğu bazı problemler vardır. Bunların başında geniş kitlelerin yoksullaşması, toplumsal gerilimler, aşırı bölgesel dengesizlikler, doğal çevrenin tahribi ve uzun dönemde büyüme koşullarının aşındırılması vb. sorunlar gelmektedir.

İktisadi büyüme; kişi başına reel gelir düzeyinin sürekli önemli oranda ve üretim kapasitesindeki artışa dayalı olarak artması olarak tanımlanırken, iktisadi kalkınma; gelişmekte olan ülkelerde ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi olguları da içeren bir periyotta kişi başına sürekli üretim artışını ifade etmektedir. Bu açıdan kalkınma kavramı, gelişmekte olan ülkelerin gelişme sürecindeki temel ilkesi olan yapısal değişimi esas almaktadır. Ekonomik büyüme kavramı; gelişmiş ülke ekonomileri için gelişmeyi ön plana çıkarırken, kalkınma kavramı içinde barındırdığı yapısal değişim ile az gelişmiş ülkelerdeki gelişmeyi daha çok ifade etmektedir (Gürkan, 1999, s. 214).

Büyüme ile kalkınma kavramları karşılaştırıldığında veya büyümenin kalkınma kavramından ne tür bir farklılığının olduğunun açıklanmasında, büyüme kavramı için en belirgin özelliğin “bir ekonominin üretim kapasitesinde sayısal/niceliksel olarak ölçülebilen genişleme veya miktar artışı olduğu söylenebilir” (Freyssinet, 1985, s. 124). Bu karşılaştırmanın öte yanında kalkınma kavramı bulunmaktadır. Ekonomik kalkınma kavramı, niteliksel değişim yolunda olan bir şeye işaret etmektedir. Bu yönüyle ekonomik kalkınma hem daha fazla çıktı hem de teknik ve kurumsal yapıdaki değişimleri kapsamaktadır. Büyüme ile karşılaştırıldığında ekonomik büyümenin; daha çok aynı şeydeki basit artış sürecini, ekonomik kalkınmanın ise daha fazla ve farklı olanın yer aldığı yapısal değişim sürecini ifade ettiği söylenebilmektedir.

Dünyadaki tüm ülkelerin en temel amacı toplumsal refah düzeyinin artırılmasıdır. Bu hedefin gerçekleştirilebilmesi, ortaya çıkan kalkınma sorunu, yüksek üretimin elde edilmesi ve bununla birlikte ekonomik, sosyal, politik ve kültürel alanlarda yapısal değişimlerin sağlanma zorunluluğunun bir sonucudur.

Kalkınma iktisadi çerçevesinde ekonomik kalkınma, modernleşme, sanayileşme, büyüme ve yapısal değişime atfedilen anlamlar çoğu zaman birbirine karıştırılmaktadır. Özellikle ekonomik kalkınma ile ekonomik büyüme birbirlerinin yerine geçecek şekilde eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Yapısal değişim daha çok ekonomik kalkınma ve büyümeyi tanımlamak veya aralarındaki farkı vurgulamak

üzere ara bir kategori olarak ortaya çıkmaktadır. Yapısal değişme kavramı aynı zamanda ekonomik kalkınmaya atfen de kullanılmaktadır (Erkan, 1986, s. 92-93).

Kalkınma, günümüzde sosyal, siyasal ve ulusal kurumlardaki değişimle de içeren çok fonksiyonlu bir kavrama dönüşmüştür. Fakirliğin azaltılması, beslenme, barınma, sağlık ve korunma gibi gereksinimlerin karşılanması insani değerlere daha çok önem verilmesi, insan ile yaşam kalitesinin artırılması ve sosyal seçeneklerin genişletilmesi kalkınmanın temel hedefleri haline gelmiştir (Kaynak, 2005, s. 34).

Araştırmalar, ekonomik büyümenin daha çok üretim faktörlerinin en yüksek verimi sağlayacak şekilde bir araya getirilmesini içeren bir denge sorunuyla ilgilendiğini göstermektedir. Ekonomik kalkınma ise iki aşamalı bir süreci ifade etmektedir. Birinci aşama, üretim faktörlerinin meydana getirilmesidir. Bu aşamada, üretim faktörlerinin oluşturulabilmesi için ekonomiyi de içine alan kurumsal/yapısal bir değişimin olması gerektiği vurgulanmaktadır. İkinci aşama ise üretim faktörlerinin en uygun bileşimini içerisine almaktadır. Dolayısıyla ekonomik kalkınma kavramı, iktisadi nitelikte olan yapılar yanında sosyo-kültürel ve siyasal nitelikteki yapılarda da gelişme yönünde bir değişme, hatta yeni yapıların oluşturulmasını içeren gelişimlere de işaret etmektedir. Bu anlamda iktisadi kalkınma sadece ekonomik boyutla sınırlanamamaktadır. Toplum sosyolojik, psikolojik ve politik tüm boyutlarıyla kuşatan karmaşık bir süreci içine almaktadır. Kalkınma her ne kadar iktisadi büyümeyi içerse de var olanın sayısal olarak büyümesi anlamına gelmemekte, olumlu anlamda yeni bir yapının kurulmasını öngörmektedir. Bu nedenle, bir bütün olarak yapıların pozitif değişime uğraması (veya yapısal değişim), büyüme ile kalkınma arasındaki niteliksel farkla beraber iki kavram arasındaki ilişkiyi de ortaya koymaktadır.

F. Perroux, yapısal değişimden hareketle büyüme ile kalkınma arasındaki farkı ortaya koymaya çalışmıştır. Perroux'a göre kalkınma, bir toplumun sosyal ve mantık değişmelerinin kombinezonudur. Bu kombinezon global reel hasılayı sürekli ve birikintili bir şekilde artırmaya elverişlidir (Yavilioğlu, 2002, s. 60-61). Mantıksal yapıların ve sosyal alışkanlıkların bu kombinezonu, kurumların kombinezonundan başka bir şey değildir. Fakat yapısal değişme kavramı, sadece ekonomik kalkınma olgusunu tanımlarken kullanılmamalıdır. Çünkü söz konusu kavramın büyüme olgusuyla da ilişkisi bulunmaktadır. Ekonomik büyüme ile yapısal değişim birbirlerini etkileyen süreçlerdir. Şöyle ki; bir ekonomideki büyüme yapısal değişmeye neden olmayabilir. Fakat istikrarlı ve sürekli bir ekonomik büyüme için yapısal değişim temel bir öneme sahiptir.

Pozitif yapısal değişme olmadan ekonomide ve mevcut sektörlerinde azalan getiri söz konusu olabilir ve sonuçta büyüme yavaşlayabilir. Yapısal değişim, iktisadi büyümeyi hızlandırabilir; yani yapısal değişim kaynakların marjinal hasılasında artışa sebep olabilir (Justman ve Teubal, 1991, s. 1170). Ekonomik büyümenin yapısal değişmeyle söz konusu ilişkisinden dolayı bazı çalışmalarda ekonomik kalkınma kavramının ekonomik büyüme kavramını kapsadığı ve bu nedenle ekonomik kalkınmanın, yapısal değişme ile çıktıdaki artışların toplamı olarak ele alınması gerektiği belirtilmektedir (Türkyay,

1995, s. 105). Böylece yapısal değişme, ekonomik büyümenin ve kalkınmanın yanında ara bir kategori olarak belirginleşmekte ve salt iktisadi yapıyla ilgili olarak dönüşüm (transformation) kavramı ile açıklanmaktadır. Bu nedenle kalkınma kavramı, birbirleriyle ilişkili ya da bağımsız birçok faktörün etkileşiminden ortaya çıkmaktadır. Ancak süreç içerisinde pozitif yapısal dönüşümü başlatabilmektedir. Bu nedenle kalkınma kavramı, birbiriyle ilişkili ya da birçok bağımsız faktörün etkileşiminden ortaya süreç içerisinde pozitif yapısal dönüşümü başlatabilmektedir.

İktisadi Kalkınmayı Etkileyen Faktörler

Kalkınma, bir toplumun reel milli gelirinin devamlı ve kümülatif olarak artışı sağlayan, sosyal, kültürel ve politik değişkenlerin bileşimi olarak tanımlandığına göre; bu kavramın merkezine insan faktörünü yerleştirmek doğru olacaktır. Bu anlamda kalkınmanın amacı, halkın mutlu, uzun ve sağlıklı bir yaşam sürmesini sağlamak için gerekli ortamı sağlamak, kısaca toplumsal refahı arttırmaktır. Kalkınma geniş anlamda, sağlık, eğitim ve gelir unsurlarının kapsadığı koşulların, herkese eşit imkânlarla ve fırsatlarla sunulmasını ve evrensel hayat standartlarına ulaşabilmeyi içermektedir.

İnsan Faktörü

İnsanın düşüncesi, yetenekleri, eğitim düzeyi ve talebi, değer yargıları ve refah anlayışı ile oluşan ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel ortam, yenilik ve yaratıcılığın gelişmesini sağlayarak kalkınmanın süreklilik unsuru olmaktadır. Beşeri kalkınma, davranış değişikliği oluşturarak, kalkınma sürecinin sosyal boyutuna katkıda bulunmanın yanında, üretim sürecinin bir girdisi olarak da ekonomik gelişmeye katkı sağlar. Gelişmiş insan gücü, ekonomik kaynakların verimli kullanımını sağlayarak üretimi artırabilmektedir. Çalışanların ve yöneticilerin kapasitelerini geliştirerek üretim ve organizasyon imkânlarını artırarak fırsatlardan daha iyi yararlanılmasını sağlayabilmektedir (UNDP, 1996, s. 76).

Bireyin üretim sürecindeki rolü, aynı üretim üzerinde fiziki sermayenin etkisi gibi insana sermaye niteliği kazandırmaktadır. Emek, girişimci ve teknik bilgi faktörlerinin sahibi olarak insanın nitelikli veya niteliksiz olarak her iki şekilde de ekonomik sürece katkısı, insanın bir sermaye unsuru olmasından kaynaklanmaktadır (Tunç, 1998, s. 84).

II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra, klasik ve neo-klasik teorilerin sermaye kavramına yüklediği hâkim rol nedeniyle, akademisyenler ve politika yapıcılar "fiziki sermaye kavramını" kalkınmada gerekli ve yeterli bir koşul olarak görmüşlerdi. Daha önceki dönemlerde nitelikli işgücü, eğitilmiş bir nüfus ve uygun bir kurumsal çerçeveye sahip olmayan bir makinenin, düşük verimde üretebileceği gerçeği ihmal edilmişti. Ancak daha sonraki yüzyıllarda yapılan araştırmalar kalkınma iktisatçıları, "kalkınmanın anahtarının insan olduğu; kalkınma sürecini hızlandırmak için insanın yetenekleri, davranışları ve değerlerinin değiştirilmesi gerektiği" gibi bir sonuca götürmüştür (Soyak, 2008, s. 12).

Sosyo-ekonomik gelişmede insanı kapsayan personel altyapı, beşeri sermaye olarak da bilinmektedir. Bu kavram, “işbölümüne dayalı bir ekonomide sayı ve özellikleri açısından kişilerin ekonomik faaliyetinin düzeyi ve bütünleşme derecesine katkıları yönündeki yetenekleri” olarak anlaşılmaktadır. Sosyo-ekonomik gelişmede insan faktörü girişimcilik, uzmanlaşmış işgücü, teknikerlik ve vasıfsız işçilik ile yöneticilik, eğitimcilik, örgütsel ve teknik gelişme için araştırma, geliştirme, planlama ve ekonomi politikası alanındaki çabaları ve fonksiyonları kapsamaktadır. Ancak eğitim ve sağlık ekonomisinin konusunu oluşturan personel altyapıya yönelik harcamalar toplum açısından yatırım iken bireyler açısından tüketim özelliğine sahiptir. Personel altyapı; eğitim, öğretim, araştırma ve uzmanlaşma süreçleriyle yoğrulma ve kaynaşma içerisinde oluşturulabilmektedir (Erkan, 1998, s. 27).

Doğal Kaynaklar

Doğal kaynaklar, insanların pek çok ihtiyaçlarının karşılanmasında vazgeçilmez unsurlar olarak nitelendirilmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin ve bölgelerin sahip oldukları değerlerin önemli bir kısmı genç ve dinamik nüfuslarının yanında doğal kaynaklarıdır. Günümüzün gelişmiş geçmişin gelişmekte olan ülkelerinin ortak özelliklerinin başında sahip oldukları doğal kaynaklara dokunmayarak üçüncü dünya ülkelerindeki doğal kaynaklara yönelerek kalkınmaları gelmektedir. Çağımızda doğal kaynakların ekonomik ve sosyal kalkınmadaki önemi, gelişmekte olan ülkeler tarafından iyice anlaşılmış bulunmaktadır. Sahip oldukları nüfusla beraber, mevcut doğal kaynaklar bu ülkelerin başlıca iktisadi değerlerini meydana getirmektedir (Başol vd. 2005, s. 65). Kalkınabilmek ve istikrarlı büyüme sağlayabilmek için doğal kaynaklardan yararlanmak zorunludur ancak doğal kaynağa sahip olmak gerekmemektedir. Sanayileşmiş ülkelerin büyük bir bölümü buna örnek oluşturmaktadır.

Kalkınmanın, daha çok ekonomik büyüme ve endüstrileşme anlamında ele alınması yaygın kabuldür. Endüstrileşme sürecinde ekonomik yapı, tarım ekonomisinden sanayi ekonomisine; yaşam tarzı, kırsaldan şehir yaşamına, teknoloji, ilkel ve eski teknolojiden yeni ve gelişmiş üretim teknolojilerine dönüşmektedir. Kalkınmanın seyri genellikle bu tarzda standart bir sıra takip etmektedir. Öncelikle demir ve demirle ilgili endüstriler geliştikten sonra, sırasıyla kömür endüstrisi, mühendislik gerektiren endüstriler (makine ve motorlu araçlar), kimya endüstrisi (petrol ürünleri ve gübreler) ve elektronik endüstrisi gelmektedir. Bu gelişim dikkate alındığında elektronik endüstrileşme safhasına ulaşılabilmesi için ülkelerin yeraltı ve yer üstü doğal kaynaklarının mutlaka sıralamanın başında yer almaları gerektiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle doğal kaynaklar, kalkınma ve kalkınma stratejilerinde yadsınamaz öneme sahiptir (Özsabuncuoğlu, 1999, s. 268).

Sermaye Faktörü

Gelişmekte olan ülkeler için kalkınma, öncelikle sermaye birikimini artırmak anlamına gelmektedir. Bu nedenle sermaye birikimi çoğu iktisatçı tarafından kalkınmanın temel koşulu olarak kabul edilmektedir. Ayrıca kalkınmada teknolojik gelişme ve istihdam artışı gibi faktörler pozitif dışsal katkı yaparken girişimci eksikliği, sosyal, siyasi ve kültürel koşullar ise negatif dışsal etkilere neden olmaktadır. Genel olarak yatırımların, dolayısıyla da sermaye birikiminin iktisadi kalkınmaya yaptığı katkılar şunlardır:

- Yatırım, ölçek ekonomilerinin ve artan getirinin temelini oluşturur,
- Yatırım, yeni teknolojilerin kullanılmasını sağlayan temel araçtır,
- Yatırım, deneyim kazanma ve yaparak öğrenme imkânı sunmaktadır,
- Yatırım, sosyal sermayenin ve çeşitli dışsallıkların temelini oluşturmaktadır,
- Yatırım, verimliliği yüksek çalışma alanları yaratmaktadır.

Araştırma sonuçları; ekonomik büyümeye katkı sağlamada birincil öneme sahip olan sermaye birikimi, teknolojik gelişme ve istihdam artışının ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre farklılıklar oluşturabileceğini ortaya çıkarmıştır. Boskin ve Luv (1992) tarafından beş gelişmiş ekonomi üzerine yapılan ve genel olarak 1950–1985 arası dönemi kapsayan çalışmada, sermaye ile teknolojik gelişme arasındaki ikame etkisini de kapsayacak şekilde yapılan hesaplamalarda, sermaye birikimi ve teknolojik gelişmenin ekonomik büyümeye katkıları sırasıyla %30 ve %70 dolayında tahmin edilmiştir.

Barro ve Sala-i- Martin (1995) tarafından sunulan araştırma sonuçları; 1960–1990 döneminde yedi sanayileşmiş ekonomide (G-7) ekonomik büyümenin en önemli unsurlarının sermaye birikimi ve teknolojik gelişmenin olduğuna işaret etmektedir. Araştırmada; sermaye birikiminin ekonomik büyümeye katkısının, genel olarak, %50'nin üzerinde olduğu hesaplanmıştır. Aynı çalışmada ortaya koyulan bulgulara göre bir grup Latin Amerika ve Doğu Asya ülkesinde sermaye birikiminin ekonomik büyümeye katkısı %40 dolaylarında hesaplanırken, istihdam artışının katkısının %30 dolayında olduğu tahmin edilmiştir. Saygılı vd. (2002) tarafından yapılan tahminlerde ekonomik büyümenin kaynaklarının ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeyine bağlı olarak değiştiği vurgulanmıştır. 1965–1990 dönemini içeren ve 47 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeyi kapsayan analizde; gelişmiş ülkelerde sermaye birikimi ve teknolojik gelişmenin, gelişmekte olan ülkelerde ise sermaye birikimi ve istihdam artışının büyümenin önemli bölümünü açıkladığı tespit edilmiştir. 1972-2000 döneminde Türkiye ekonomisinde büyümenin sürükleyici gücünün sermaye birikimi olduğu tespit edilmiştir. Bu dönemde GSYİH artışının yaklaşık % 72'si sermaye birikiminden kaynaklanırken, toplam faktör verimliliğinin ekonomik büyümeye ciddi bir katkısının olmadığı sonucuna varılmıştır.

Makro ekonomik düzeyde, ekonomideki sermaye birikimi hızı ve genel yatırım iklimi yenilikçi firmaların ekonomik ve sosyal yaşam üzerindeki etkisini etkilemektedir. Sermaye birikiminin hızlandığı bir ekonomide yenilikçi firmaların risk alarak yatırım yapma olasılığı artmaktadır. Fakat bu ülkelerde sermaye birikimini engelleyen çeşitli nedenler vardır. Bunların en önemlisi sermaye talebi kısır döngüsüdür. Gelişmekte olan ülkelerde halkın reel gelirinin düşük olması, taleplerinin de düşük olması sonucunu doğurmaktadır. Talep düşüklüğü dolayısıyla pazarın dar olması, yatırım yapacak olanların bu isteğini düşürerek sermaye talebini düşük düzeyde kalmasına neden olmaktadır. Üretim sürecinde bol miktarda sermaye kullanılmaması ise, üretimde verimliliğin çok düşük olmasına yol açmaktadır. Düşük verimlilik ise, halkın reel gelirinin düşük olmasına neden olmaktadır. Böylece döngü başladığı noktaya geri gelmektedir. Bu döngünün kırılması özellikle teknolojik ve beşeri sermaye yatırımlarına ağırlık verilmesi ile mümkün olabilecektir.

Teknolojik Gelişme Düzeyi

Günümüzde gelişmiş ülkelerin ulaştığı oldukları düzey, gerek sanayileşme sürecinde gerekse bilginin anahtar rol oynadığı yeni ekonomi bazlı gelişme aşamasında, teknolojiyi üretebilir konumda olmalarına ve teknolojik alanda sağlanan yeniliklere bağlı bulunmaktadır. Bu ileri gelişmişlik düzeyi, ülkelerin özellikle fiziki sermaye birikimleri yanında nitelikli işgücüne sahip olmaları sayesinde elde ettikleri teknolojik gelişmelere bağlıdır.

Dünya ekonomisinde bilgi teknolojilerinin artan kullanımı, üretimin fiziki yapısının ve kalitesinin iyileştirilmesi doğrultusunda, insan faktörünün kalkınma sürecinde bütünleyici rolünün giderek arttığı bir göstergesi olmaktadır. Bu gelişmişlik düzeyini fiziki sermaye birikimine dayalı büyüme merkezli kalkınma anlayışı yerine, yenilikleri ve insanı merkez alan kalkınma yaklaşımı çerçevesinde açıklamak daha isabetli olmaktadır. Ekonomik modellerde sık sık "artık" bir faktör veya dışsal (exogenous) bir değişken olarak ele alınan teknoloji faktörü, ekonomik kalkınma sürecinde artık daha çok önemsenir hale gelmiştir (OECD, 1985, s. 9).

Teknolojik gelişme, hızlı üretim ve gelir artışının temel belirleyenlerinden olduğu günümüz iktisadının tartışmasız kabul edilen gerçeklerinin başında gelmektedir. Teknoloji, yeni bir mal ortaya çıkartan veya mevcut malların daha ucuz ve kaliteli biçimde üretimine olanak veren her türlü bilgi, beceri ve süreci ifade eder. Teknoloji, yalnız başına üretilen ürünün yapısına giren bir araç değildir. Üretimin miktarını arttıran, kalitesini yükselten, biçim ve niteliğini değiştiren, kısaca insan ihtiyaçlarının en iyi biçimde gerçekleşmesine yardım eden bilgi topluluğudur (Eren, 1981, s. 8).

Teknolojik değişim süreci ürün tasarımındaki gelişmeler, yeni ürünlerin geliştirilmesi, üretim süreçlerinin üretkenlik ve esnekliğinin artırılması, yeni üretim örgütlenmelerinin geliştirilmesi gibi üretim prosesinde yapılan her türlü iyileştirmeleri içermektedir. Teknolojik değişim, araştırma-geliştirme (Ar-Ge) gibi özel olarak yeni teknolojilerin geliştirilmesine yönelik sistemli, kurumsallaşmış faaliyetlerin sonucu olabileceği gibi, yaparak öğrenme, kullanarak öğrenme ve öğrenirken öğrenme gibi süreçler sonucu da oluşabilmektedir (Taymaz, 1994, s. 551).

Teknolojik ve endüstriyel alanlardaki gelişme, toplumlar üzerinde de etkisini göstermektedir. Üretim sürecinde ileri teknolojilerin kullanılması ancak nitelikli insan gücü kullanımı ile mümkün olabilmektedir. Bu nedenle günümüzde niteliksiz insan gücü yerine giderek daha nitelikli, bilgili, teknik eğitimle donanmış insan tipine ihtiyaç artmaktadır.

Teknolojik yeniliklerin insan faktörü tarafından gerçekleştirilmesi insanın niteliğinin, teknolojik gelişme açısından önemli olduğunu ortaya koymaktadır. İnsanın ekonomik sürece katkısı, insan faktörünün de sermaye olarak düşünülmesine neden olmaktadır. Kalkınma sürecinde insan faktörünü ön plana çıkaran İnsan Sermayesi Kuramı'na (Human Capital Approach) göre; insan faktörünün niteliği ve verimliliği firma ve ulusal ekonomi düzeyinde üretimi ve verimliliği doğrudan etkilemektedir. İnsanın niteliği ve yaptığı işin kalitesini belirleyen insan sermayesi unsurlarının başında ise eğitim, sağlık,

beslenme gibi insana yapılan harcamalar gelmektedir. Özellikle eğitimin, iktisadi kalkınmadaki önemi önceliklilik taşımaktadır (Tunç, 1993, s. 1).

İktisadi Kalkınma Sürecinde Beşeri Sermaye

Kalkınma, bireye yapılan yatırımları ve yaşam standardının iyileşmesi ile ilgilidir. Ülkelerin kalkınması sadece ekonomisinin gelişimini değil, yapılan ya da yapılacak olan eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ve teknolojik yatırımları da kapsamaktadır. Ülkelerin dengeli ve sürdürülebilir bir büyüme sürecine girmesi için bunlar gerekli olan faktörlerdir. Kalkınma sürecinde beşeri sermayeyi sadece eğitimle özdeşleştirmek mümkün değildir. Çünkü insanın niteliği vurgulandığı için eğitimin yanında sağlık, dinamik nüfus miktarı ve beyin göçü gibi diğer faktörlerin de beşeri sermaye birikimine etki eden unsurlar arasında değerlendirilmesi gerekmektedir.

Kalkınmada eğitim ve eğitim politikaları toplumsal değişimin stratejik araçlarıdır. Robert Barro (1992) ve diğer araştırmacılar, birçok ülkeyi kapsayan ve büyüme hızlarını karşılaştıran ampirik çalışmalar yapmışlardır. Bu araştırmalarda; yoksul ülkelerin zengin ülkeleri yakalamasını önleyen faktörün fiziki sermaye yatırım eksikliği değil, insan sermayesine yatırım eksikliği olduğunu ortaya koyan sonuçlar elde etmişlerdir. Barro, farklı ülkelerde ulaşılan ve insan sermayesi olarak bilinen eğitim düzeyi ile verimlilik artışı arasında güçlü bir bağın bulunduğunu gösteren kanıtların olduğunu ifade etmiştir. Öte yandan eğitimin ekonomik büyümeye katkısı ABD’de ampirik olarak kanıtlanmıştır. Yapılan bir çalışmada 1929- 1982 yılları arasında ABD’de kişi başına düşen milli gelir artışının % 25’inin okuma yılı süresindeki artıştan meydana geldiği saptanmıştır. Eğitim düzeyi yüksek olan ülkeler, yeni teknolojileri daha çabuk özümsemekte ve daha hızlı büyüme eğilimi gösterebilmektedir.

Beşeri Sermaye Kavramı, Unsurları ve Göstergeleri

Beşeri Sermayenin Tanımı

Beşeri sermaye (human capital) kısaca işgücü tarafından içerilen bilgi ve becerilerin toplamını ifade eder. Kişilerin üretken bir biçimde çalışmaları ve hizmetleri karşılığı gelir elde etmelerine imkân veren kazanılmış beceri ve kapasitelere” beşeri sermaye” denilmektedir.

Beşeri sermaye, öncelikle emeğin özüne ilişkin unsurları taşımaktadır. Klasik iktisadi öğretilerden başlayarak bugüne kadar geliştirilen çoğu ekonomik büyüme teorilerinde emek faktörü üzerinde durulmaktadır. Adam Smith, J. Stuart Mill ve Alfred Marshall gibi Klasik iktisatçıların, nitelikli ve niteliksiz emeğe ilişkin görüşlerinin olduğu bilinmektedir. Klasik iktisatçılar, emeğin niteliği kavramı yerine nitelikli ve niteliksiz emek kavramlarına vurgu yapmışlardır. Adam Smith, emeğin önemini *Ulusların Zenginliği* (1776) eserinde şu ifadelerle belirtmektedir:

“...Emek, tüm şeylerin ilk fiyatı; onları satın almak için ödenen gerçek satınalma parasıdır. Dünyanın her yerinde zenginlik, altınla ya da gümüşle değil, aslında emekle satın alınmıştır; onu

şu ya da bu yeni ürünle mübadele etmek isteyen zenginler için, bu servetin değeri, bu servetle satın alabilecekleri ya da hükmedebilecekleri emek miktarına eşittir...” (Smith, 1997, s. 37).

Bununla birlikte A.Smith (1776), emeğin niteliğindeki farklılığın emeğin verimliliğine de farklı yansıtacağını şu cümlelerle ifade etmektedir:

“ ...tüm metaların mübadele değerinin gerçek ölçütü emek olmakla birlikte, metaların değeri, çoğunlukla emek cinsinden hesap edilemez. İki farklı emek miktarı arasındaki oranı belirlemek genellikle güçtür. Bu iki işte harcanan zaman, tek başına, bu oranı belirlemez. Katlanılan zahmetin ve gösterilen becerinin farklı derecelerinin de aynı biçimde hesaba katılması gerekir. Bir saatlik çetin bir işte, iki saat süren kolay bir işten; öğrenmesi on yıla mal olmuş bir meslekte harcanan bir saatte, sıradan ve basit bir işte aynı süreyle çalışmada olduğundan daha çok emek bulunabilir. Ama katlanılan güçlüğün ve becerinin doğru bir ölçütünü bulmak kolay değildir...” (Smith, 1997, s. 37-38) .

Beşeri sermaye kavramı iktisat literatürüne Adam Smith, J. Stuart Mill ve Alfred Marshall'ın çalışmaları ile girmiştir. Bununla beraber, bu iktisatçıların görüşleri günümüzdeki modern beşeri sermaye kavramı üzerinde etkili olmamıştır. Denison (1962), Schultz (1968) ve Becker (1990) gibi iktisatçılar Smith'in görüşlerinden hareketle bugünkü beşeri sermaye kavramını geliştirmişlerdir(Dura vd., 2004, s. 13). Genel kabul gören görüşe göre; üretime katılan kişinin sahip olduğu ve genel anlamda insanın niteliğini vurgulayan “bilgi, beceri, tecrübe ve dinamizm” gibi pozitif değerler, beşeri sermaye olarak kabul edilmektedir. Bireye kazandırılan bu değerler, üretimde kullanılan diğer faktörlerin daha verimli olmasına imkân vermekte; ayrıca yeni teknolojilerin icadı ve rasyonel bir şekilde kullanılmasına da yol açmaktadır. Nihayet ekonomik faaliyetlerdeki rasyonellik artmakta ve ülke ekonomisi daha hızlı kalkınabilmektedir (Karagül, 2003, s. 80). Beşeri sermaye kavramı bu manada, insanın üretken olarak ortaya koyabileceği tüm nitelikleri içermektedir (Yumuşak ve Bilen, 2000, s. 2).

Beşeri sermaye, eğitilmiş işgücünün bilgi, beceri ve deneyimlerini ifade etmek için kullanılmakta ve ekonomik büyümenin temel unsurlarının başında gelmektedir. Bir diğer ifade ile beşeri sermaye, emeğin niteliğini, etkinliğini ve verimliliğini arttıran unsurların birlikte yoğrulmasıdır. Beşeri sermaye, eğitim ve sağlık gibi iki temel bileşen tarafından belirlenmektedir. Ancak, “sosyal sermaye” beşeri sermayenin etkinliğinin ve verimliliğinin artmasında etkili olmaktadır. Sosyal sermaye özellikle kurumsal nitelikleri esas aldığı için toplumsal uzlaşma ve güvenin sağlanması konusunda beşeri sermayenin verimliliğini doğrudan etkilemektedir (Karagül ve Masca, 2005).

Teknolojinin kaynağı olan bilgiyi, ekonomilerdeki gelişmelerin motoru olarak tanımlayan A. Marshall, üretimde kalifiye işgücünün önem kazandığını, eğitim için kaynak ayrılırken ileriye dönük düşünmek gerektiğini ve eğitimin uzun vadede doğrudan ve dolaylı birçok getiri sağlayacağını ifade etmiştir. Beşeri sermaye kavramına ilişkin ilk olarak Becker (1962, 1964), Denison (1962), Schultz (1961, 1968) gibi araştırmacılar tarafından çalışmalar yapılmıştır. Schultz'a (1968) göre, “bireyin sahip olduğu

“ faydalı yetenekler” beşeri sermayeyi oluşturmaktadır. Beşeri sermaye kavramı, içsel büyüme teorilerinin öncülerinden olan R. Lucas (1988) tarafından iktisadi modellenmiş ve ekonomik büyümenin belirleyicilerinden biri olarak literatürde yer almaya başlamıştır. Daha sonra Rebelo (1991) ve Jones’un (1996) çalışmaları da beşeri sermaye ve ekonomik büyüme konularında önemli katkılar sağlamıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda büyüme oranına emek ve sermayenin küçük katkıları olurken beşeri sermayenin daha fazla katkısı olduğu ifade edilmiştir (Tiryakioğlu, 2008, s. 321-322).

Beşeri Sermayenin Özellikleri

İktisadi faaliyetlerin en somut örneğini oluşturan üretimin gerçekleştirilmesi, üretim prosesinde bir dizi ekonomik değerin belirli koşullar ve oranlarda bir araya getirilmesine bağlı olmaktadır. Üretim faktörleri, niteliği ve niceliği zaman içinde değişen şartlara bağlı olarak farklılaşabilmektedir. Bu bağlamda 1980’lere kadar iktisat literatüründeki ağırlıklı konumunu sürdürebilen neo-klasik iktisat teorisi, daha çok büyümenin nicelik yönüne ağırlık vermiştir (Kibritçioğlu, 1998, s. 210). Dolayısıyla, 18. ve 19. yy’larda önemi üzerinde yeterince bilgi sahibi olunmayan beşeri sermaye faktörü, 20.yy sonlarında gelişmiş ülkelerde birçok ekonomik çalışmaya konu olmuş ve değişik boyutlarıyla ekonomik gelişmeyle olan ilişkisi analiz edilmiştir. Yapılan çalışmalarda, beşeri sermaye olarak kabul edilen insani kalitenin ve kalifiye bireyin ülke gelişmesindeki payının oldukça yüksek olduğu gerçeğiyle karşılaşılmıştır.

Beşeri sermayenin üretime pozitif katkısının ispatlanması; gelişme sorunu olan ülkeler açısından bu alanda yatırım yapılmasını ve daha önemlisi, var olan beşeri sermaye birikiminin verimli bir şekilde kullanılması gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu doğrultuda, beşeri sermayenin üretkenliğini artırıcı faktörleri fiziki olanlar ve olmayanlar olarak iki kısma ayırmak mümkündür. Fiziki olanlar çalışma ortamının imkânları, ücret düzeyi ve beşeri sermaye ile fiziki sermaye arasındaki tamamlayıcılık özelliğini vb. içermekte iken, maddi olmayanları ise çalışanların işine olan bağlılığını etkileyen, sosyal sermaye ile diğer ahlaki ve sosyal değerleri vb. kapsamaktadır (Karagül, 2003, s. 80).

Beşeri Sermayenin Göstergeleri

Eğitim Durumu ve Beşeri Sermaye

Fiziki sermayenin elde edilmesi ve üretime dâhil edilmesinde olduğu gibi beşeri sermayenin de üretime katılmasında bazı maliyetler ortaya çıkmaktadır. Birey olarak insanın mevcut bilgi birikimini artırabilmesi gerekmele birlikte mevcut bilgi birikimine katkı yapmak zaman dilimine bağlı yatırımlarla olabilmektedir. Bundan dolayı beşeri sermayenin verimliliğini arttıracak en etkin ve kalıcı yatırımların başında eğitim gelmektedir (Karagül, 2003, s. 26). Eğitim göstergeleri içinde, okullaşma oranı, okur-yazar oranı, kişi başına düşen öğretici sayısı, okullardaki öğretmen/öğrenci oranı ve eğitim harcamaları öne çıkmaktadır. Eğitimin getiri oranı, kişinin yaşamı boyunca eğitim harcaması yapmaktan dolayı elde ettiği gelirlerin bugünkü değeri toplamını, yapmış olduğu eğitim harcamalarının tutarına eşit kılan iskonto oranıdır. Bu tanımlama aşağıdaki formül yardımıyla gösterilebilmektedir (Atik, 2006).

$$I = R_1/(1+r) + R_2/(1+r)^2 + \dots + R_n/(1+r)^n$$

Bu formülün açılımı;

n: yatırımın faydalı ömrü

r: eğitim getiri oranı

R: yatırımlardan her yıl elde edilmesi beklenen gelir

I: eğitim yatırım harcamasını ifade etmektedir.

Eğitime yapılan yatırım harcamaları arttıkça eğitimin getiri oranı yükselmekte ve yatırımlardan elde edilmesi gereken geliri artırmaktadır.

Bowen'a(1964, s. 183) göre eğitim, beşeri sermayenin oluşumunda en önemli girdilerin başında gelmektedir. İktisadi gelişmenin sürdürülebilmesi için eğitimin yaygınlaştırılması gerekmektedir. Bunun yanında eğitimin kalitesi yüksek olmalı ve günümüz teknolojisine uygun olmalıdır. Eğitim; siyasal ve demokratik toplum bilincini geliştirme, karmaşık sorunların anlaşılmasını sağlama, teknolojik ilerlemeye yardımcı olma ve kültürel yetenekleri keşfetme gibi çok yönlü etkilere sahip olabilmektedir.

Pozitif değişim gösteren ekonominin ihtiyaçlarına daha uygun nitelikli işgücünün, yaratıcı düşünce ve ileri tekniklerin gelişmesine katkı sağlayarak sosyal uyum, ekonomik büyümenin devamlılığı ve pozitif değişim için uygun altyapıyı hazırlama potansiyeli taşıyabilmelidir. Bundan dolayı eğitime yatırım yapma zorunluluğu sosyo-ekonomik ve sosyo-politik gelişmenin sağlanması yönünde öncelik taşımaktadır.

Sağlık Durumu ve Beşeri Sermaye

Beşeri sermaye birikimine katkıda bulunan diğer bir faktör sağlıktır. Bütçeden sağlık harcamalarına ayrılan pay, kişi başına sağlık harcamaları, hastane yatağı sayısı, yatak başına nüfus, hekim başına nüfus, sağlık ocağı sayısı vb unsurlar sağlık göstergeleri arasında yer almaktadır. Sağlık göstergelerindeki iyileşme, ülkelerin beşeri sermaye birikimini etkileyen en önemli faktörlerin başında gelmektedir. Çünkü bilgili, tecrübeli ve yetenekli bireyler ancak sağlıklı oldukları sürece katma değer oluşturabilmektedirler.

Sağlıklı bireyler, daha iyi eğitilerek kalkınmada nitelikli insan gücünü oluşturarak verimliliği ve üretimi artırıcı bir faktör olmaktadır. Ayrıca sağlıklı bireylerin eğitilmesiyle eğitim yatırımlarından daha uzun süreli yararlanma imkânının doğacak olması, eğitim ile birlikte sağlığa da önem verilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla eğitim ve sağlığın birlikte değerlendirilmesi, iktisadi kalkınmada fiziki sermayeye ve eğitime yapılan yatırımlardan sağlığa da yapılması zorunluluğunu gerektirmektedir (Taban ve Kar, 2006, s. 163).

Sağlık hizmetlerinde yararlanılan kaynaklar (emek ve mallar), sağlık yatırımlarının bir bölümünü oluşturmaktadır. Sağlık harcamaları, çalışma gücünü koruyarak gelecekte ortaya çıkabilecek hastalık

risklerini azaltarak muhtemel sağlık harcamalarından tasarruf edilmesini sağlayabilmektedir. Bireylerin sağlık sermayesi birikimi, insan sermayesinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Sağlık sermayesi birikimini artıracak sağlık hizmetleri ve yatırımları, beşeri sermayenin artmasına doğrudan katkı verebilecektir (Mazgit, 2002, s. 410). Artan sağlık harcamaları, bireylerin yaşam süresini, yaşam beklentisini ve yaşam kalitesini artırmaktadır. Yaşam beklentisinin artması iktisadi gelişmeyi pozitif yönde etkileyebilecektir. Bu nedendir ki T.W Schultz başta olmak üzere birçok iktisadi yazar sağlık hizmetlerini, insanın çalışma yeteneğini koruyup geliştirerek üretkenliği artırmasından dolayı, insana yatırım olarak değerlendirmektedirler.

Nüfus Yapısı ve Beşeri Sermaye

Nüfus ve göç, beşeri sermayenin miktarını açıklayan bir göstergedir. Beşeri sermaye birikiminin daha iyi anlaşılabilmesi için nüfus artış hızına, kadın-erkek nüfus oranlarına, kırsal ve kentsel nüfus ayrımına bakılması gerekmektedir. Nüfus ülkelerin iktisadi gelişmesine katkı sağlayabileceği gibi aşırı nüfus artışının olumsuz etkileri de söz konusu olabilecektir. Gelişmekte olan ülkelerde özellikle bağımlı nüfusun aktif nüfusa oranının yüksek olması, tüketim üzerinde oluşturduğu baskı nedeniyle fiziki sermaye birikimini güçleştirmektedir. Kendi nüfusunu istihdam edemeyen ülkeler beşeri sermaye ihracatçısı, istihdam imkânı kendi nüfusunu aşan ülkeler ise beşeri sermaye ithalatçısı olmaktadır.

Beşeri ve Fiziki Sermayenin Karşılaştırması

İktisadi kalkınma genel olarak toplumsal refah artışını, gelir düzeyinin yükselmesini, eğitim ve sağlık düzeylerinin yükselmesini, verim artışını, sosyo-kültürel gelişmeyi, teknolojik ilerlemeyi v.b faktörü kapsamaktadır. Bu faktörlerin her biri iktisadi kalkınmayı farklı yönlerden kapsamaktadır. Tüm bu faktörleri içine alan ve iktisadi hayatın her geçen gün daha karmaşık hale gelen yapısı içerisinde, kalkınmışlık göstergelerinin tanımlanması ve ölçülmesi, son yıllarda başta kalkınma iktisatçıları olmak üzere politika yapımcılarının oldukça ilgisini çekmektedir. Bunun nedenlerinin başında, teorik tartışmaların iktisadi gelişmenin sadece kantitatif yönünü değil, kalitatif yönünü de içermesidir (Yumuşak ve Tuna, 2003).

“Gelişmiş ülke” ve “gelişmemiş ülke” ayrışması içinde bulunduğumuz çağda olabildiğince yaygınlaşmakta ve gün geçtikçe derinleşmektedir. Çünkü kalkınma sürecinde üretim prosesi, çalışma koşulları, pazarlama, rekabet, piyasa oluşturma, maliyet hesaplama, piyasaya koşulları, talep dönüşümü beşeri sermaye vb. unsurlar öncelikli olarak ele alınmayı gerektirmektedir. Ülkelerin kalkınmasında bu faktörler öncelikli rol oynar hale gelmiştir. Ülkeler arasındaki farklılaşmayı açıklamada fiziki sermaye ise yetersiz hale gelmiştir. Hâlbuki sermaye faktörü, son yıllara kadar hep fiziki sermayeyi nitelemekteydi.

Klasik iktisat öğretisinde sermaye, üretime katılan makine ve teçhizat gibi fiziksel değerleri ifade etmektedir. Ancak, beşeri sermaye ile birlikte sosyal sermayenin (fertler ve kurumlar arasındaki her türlü güvene dayalı iletişimle ortaya çıkan işbirliğinin ekonomik katkıları) de iktisat literatürüne dâhil

olmasıyla sermaye kavramı yeniden tanımlanmıştır. Günümüzde sermaye, üretime pozitif katkısı olan her türlü maddi ve maddi olmayan iktisadi değerler olarak ifade edilmektedir.

Klasik sermayenin oluşturulması ve üretim prosesine dâhil edilmesi ne kadar maliyetli ve fazlaca uğraşı gerektiriyorsa beşeri sermaye birikimi içinde böyledir. Ancak beşeri sermayeye yapılan yatırım (eğitim-sağlık) sadece üretim prosesine ilgili olmayıp aynı zamanda bireyin hayat standartını yükselten, sosyo-kültürel ilişkilerini geliştiren katkılara da sahiptir. Eğitimli bireyin hayatı algılaması, yorumlaması ve yaşaması, eğitimsiz insanlara göre sadece farklı olmayıp aynı zamanda diyalektiftir. Benzer şekilde bireyin sağlık durumu üretime katkısı yanın da özel hayatını ilgilendiren bir durumdur. Beşeri sermayeyi fiziki sermayeden ayırıştıran en önemli unsur durağan olmamasıdır. Çünkü beşeri sermaye özünde insan ve canlı olması nedeniyle devamlı değişken bir yapıya sahiptir. Bireyin yaşamında, niteliğinde ve niceliğinde olabilecek değişimlerden uzak kalması neredeyse imkânsızdır ve anlamsızlık ifade eder. Beşeri sermaye birikimi dinamik olup stoklanması mümkün olmadığı için kullanılmadığı sürece kayıp anlamına gelmektedir (Karagül, 2003, s. 82).

Uzun vadeli istikrarlı büyümede en önemli üretim faktörünün beşeri sermaye olmasına rağmen fiziki sermayeye gerekenden fazla önem verildiğini savunan Lucas'ın 1988 yılında yaptığı çalışmanın temel varsayımları, beşeri sermayenin büyümeye katkısını inceleyen daha sonraki modellerde sıklıkla kullanılmaktadır.

Beşeri sermaye ile fiziki sermayeyi birbirinden ayıran en önemli fark, beşeri sermayenin nötr olmaması gelmektedir. Fiziki sermaye kullanılıp kullanılmama ve nerede ne zaman ne kadar kullanılacağı konusunda tamamen yansız, pasif bir konumdadır. Ancak beşeri sermaye için aynı şeyi söylemek doğru değildir. Çünkü beşeri sermayenin nerede, ne zaman ve hangi koşullarda istihdam edileceğine öncelikle bireyin kendisi karar vermektedir. Karar sürecinde önceliğin bireyde olmasının nedeni; beşeri sermayenin devamlılığını sürdürebilmesi için aynı zamanda tüketici olan bireyin asgari ihtiyaçlarının da bulunmasıdır.

Şayet beşeri sermayenin, üretim prosesine dâhil edilmemesi ve bunun karşılığı olarak müteşebbis ise kârını, işçi ise ücretini alamaması halinde, çeşitli insani, sosyal ve toplumsal problemler ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle beşeri sermaye maliyeti ve üretime katkısı yönüyle fiziki sermaye ile benzeşmekte potansiyel sonuçları ve etkileriyle ayrılmaktadır.

Beşeri Sermaye Göstergesi Olarak İnsani Kalkınma Endeksi

Beşeri kalkınma endeksi ülkelerin gelişmişlik düzeylerini açıklayan önemli bir göstergedir. İnsani Kalkınma Endeksi (Human Development Index-HDI) UNDP tarafından ülkelerin gelişmişlik düzeylerini ölçmek için kullanılmaktadır. İktisadi gelişmişlik sadece büyüme rakamlarıyla değil refah düzeyini, yaşam kalitesini ve kalkınmışlığı gösteren diğer göstergelerle birlikte değerlendirilmektedir. Bu nedenle bazı gelişmiş ülkeler ekonomik büyümeyi sağlamalarına rağmen refahın dağılımını sağlayamadıkları için sorunlarla karşılaşmaktadırlar.

Beşeri kalkınma endeksinde kullanılan yöntemlerin ve veri tabanlarının değişmesi, verilerin güncel hale getirilmesine dönük çalışmalar indeksin daha gerçekçi olmasına katkıda bulunmaktadır (Yumuşak ve Tuna 2001, s. 455). İnsani kalkınma endeksi, ülkelerin ortalama yaşam beklentileri, okur-yazarlık ile okullaşma oranları ve kişi başına düşen reel GSYİH rakamlarıyla hesaplanmaktadır.

İnsani kalkınma endeksi, üç göstergeye dayanmaktadır. Bilginin göstergesi olarak okur-yazarlık oranı ve okullaşma oranı, gelir için kişi başına gayri safi yurt içi hâsılanın satın alma gücü, yaşam süresi için ise ortalama yaşam ümidi (hayatta kalma beklentisi) göstergelerinden yararlanılmaktadır (UNDP, 1996, s. 106). İnsani kalkınma endeksi (HDI), bu göstergelerin bir fonksiyonu olmakta ve aşağıdaki gibi formüle edilmektedir:

$$HDI = f(\text{Okur-yazarlık oranı}, \text{ortalama yaşam beklentisi}, \text{fert başına GSYİH})$$

$$\text{Endeks} = (\text{Gerçekleşen Değer} - \text{En Düşük Değer}) / (\text{En Yüksek Değer} - \text{En Düşük Değer})$$

Mevcut kriterlere göre, her bir değişken için endeks hesaplanabilmektedir. Her bir endeks değeri için yararlanılan en yüksek ve en düşük değerler OECD (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı) tarafından hesaplanmaktadır. Hesaplanan bu değerler Tablo:1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. İnsani Kalkınma Endeksi (HDI) İçin Hesaplanan Değerler (2001)

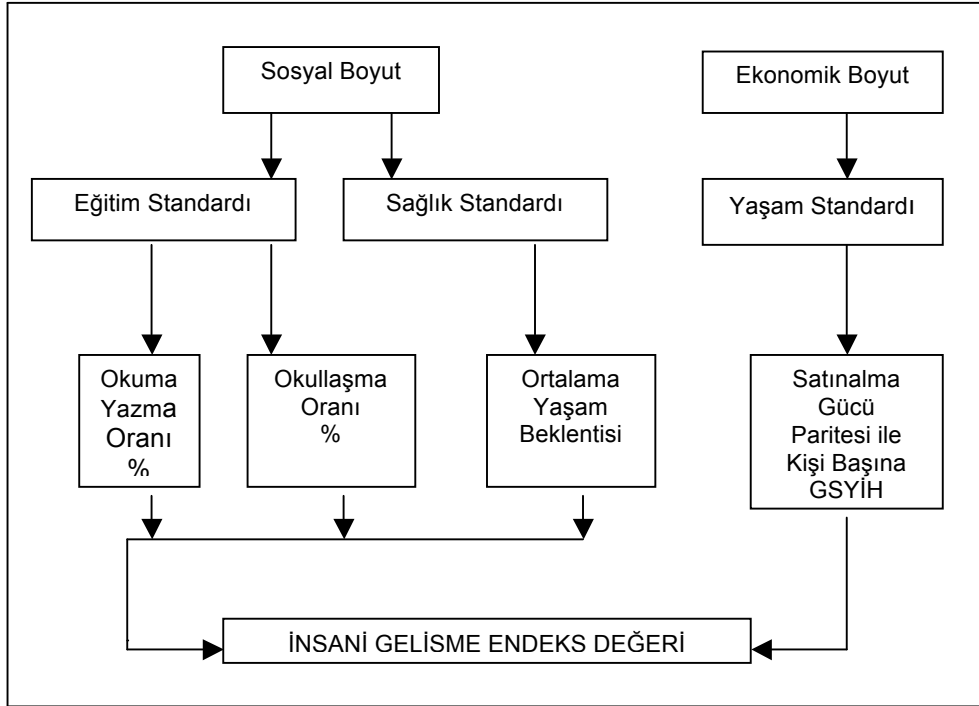
Göstergeler	Maksimum Değer	Minimum Değer
Doğumda Yaşam Beklentisi (Yıl)	85	25
Yetişkin Okuma-Yazma Oranı (%)	100	0
Genel Okullaşma Oranı (%)	100	0
Kişi Başına GSYİH (\$) (SAGP)	40.000	100

Kaynak: UNDP 2006, pp. 355-356

Her bir endeks, tablodaki değerler bağlamında oluşturulmakta olup insani kalkınma endeksinin eşit oranda etkilemektedir. Ülkeler için hesaplanan insani gelişme endeksi(HDI), bu üç farklı değer (endeksin) ortalamasını ifade etmektedir. Yaşam beklentisi (YE), Eğitim düzeyi (EE) ve Uyarlanmış gelir(GE) ise; İnsani Kalkınma Endeksi,

$$HDI = (YE + EE + GE) / 3 \text{ formülüyle hesaplanabilmektedir.}$$

· Okuma-yazma oranının endeksin hesaplanmasında 2/3, Okullaşma oranının ise 1/3 ağırlığı bulunmaktadır.

Şekil 1. İnsani Kalkınma Endeksinin (HDI) Oluşumu

Kaynak: Günsoy, 2001, s. 220

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı(UNDP), ülkelerin insani kalkınma endeksinin(HDI) aldığı değerlere göre üç gruba ayırmaktadır:

- HDI'sı (0–0.49) arasında olan ülkeler; “Düşük İnsani Kalkınma” düzeyine sahip ülkeler,
- HDI'sı (0.50–0.79) arasında olan ülkeler; “Orta Düzeyde İnsani Kalkınma” düzeyine sahip ülkeler,
- HDI'sı (0.80–1.00) arasında olan ülkeler; “Yüksek İnsani Kalkınma” düzeyine sahip Ülkeler, olarak sınıflandırılmaktadır (UNDP Human Development Report, 2003, s. 141–144).

AB'ye aday ülke konumunda olan Türkiye'de insani kalkınma endeksinin yükselmesi insan odaklı sosyal kalkınma anlayışı ile mümkün olabilecektir. Bu süreçte yenilikçi, insan odaklı, sürdürülebilir bir kalkınma anlayışı ve bunun başarılabilmesi için de kapsamlı kamu politikalarının yürütülmesi gerekmektedir.

Ülkelerin gelişme düzeyini ifade eden göstergeler içinde son yıllarda oldukça sık kullanılan endeks insani kalkınma endeksidir. Bunun nedeni; iktisadi gelişmenin beşeri kalkınma dayanmasıdır. Beşeri kalkınma, insanların alternatiflerini artırma süreci olarak tanımlanmakta ve sonsuz tercihler yerine en önemli üç tanesi üzerinde durmaktadır. Birincisi; uzun ve sağlıklı bir ömür ikincisi; bilgi edinme üçüncüsü; asgari geçim standardı için gerekli kaynakları elde edebilmedir (Güvenen, 1992, s. 33).

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı(UNDP)'nin 2007–2008 İnsani Gelişme Raporu'na göre 350 milyar dolarlık dış ticaret hacmine sahip, GSYH göre dünyanın en büyük 17.ci ekonomisi olan Türkiye, insani gelişmişlik endeksinde 177 ülke arasında 84. sırada bulunmaktadır. Ekonomik büyüklükte dünya 17.'si olmasına rağmen insani gelişmişlik sıralamasında dünya 84.'sü olan Türkiye'nin konumu tezat oluşturmaktadır. Türkiye, Saint Lucia, Kolombiya, Ukrayna, Samoa Adaları, Tayland, Dominik, Çin, Ermenistan, İsrail, Yunanistan, Slovenya, Arjantin, Şili, Slovakya, Litvanya, Estonya, Letonya, Tonga, Trinidad-Tobago, Romanya, Makedonya ve Brezilya gibi ülkelerin gerisinde bulunmaktadır (UNDP 2006, s. 229-232).

Tablo 2. Seçilmiş Ülkelerde İnsani Gelişmişlik Göstergeleri

İnsani Gelişmişlik Sırası	Yaşam Süresi (Yıl)	Okur-yazar Oranı (%)	Üniversiteye Kadar Eğitime Katılanlar	Kişi Başı Milli Gelir (\$-SGP)	
1	İzlanda	81,5	99	95,4	36.510
2	Norveç	79,8	99	99,2	41.420
3	Avustralya	80,9	99	100	31.794
4	Kanada	80,3	99	99,2	33.375
5	İrlanda	78,4	99	99,9	35.505
6	İsveç	80,5	99	95,3	32.525
7	İsviçre	81,3	99	85,7	35.633
8	Japonya	82,3	99	85,9	31.267
9	Hollanda	79,2	99	98,4	32.684
10	Fransa	80,2	99	96,5	30.386
12	ABD	77,9	99	93,3	41.890
24	Yunanistan	78,9	96	99,0	23.381
25	Singapur	79,4	92,5	87,3	29.663
26	Kore	77,9	99	96,0	22.029
37	Polonya	75,2	99	87,2	13.847
38	Arjantin	74,8	97,2	89,7	14.280
51	Küba	78,3	95,7	82,9	12.027
70	Brezilya	71,7	88,6	87,5	8.402
73	Kazakistan	65,9	99,5	93,8	7.857
83	Ermenistan	71,7	99,4	70,8	4.945
84	Türkiye	71,4	87,4	68,7	8.407
94	İran	70,2	82,4	72,8	7.968
98	Azerbaycan	67,1	98,8	67,1	5.016
106	Filistin	72,9	92,4	82,4	-
172	Mozambik	42,8	38,7	52,9	1.242
173	Mali	53,1	24,0	36,7	1.033

174	Nijer	55,8	28,7	22,7	781
175	Gine Bissau	45,8	-	36,7	827
175	Burkina Faso	51,4	23,6	29,3	1.213
177	Sierra Leone	41,8	34,8	44,6	806

Kaynak: UNDP 2006, pp. 229-232

Türkiye'nin insani kalkınma endeksi, iktisadi gelişmeye paralel olarak son 15 yılda tutarlı bir düzeyde artış kaydetmiştir. Taban göstergelerin tümünde 1990 ve 2005 arasında ilerleme olmuş ve bu süre içinde ortalama ömür yaklaşık yedi yıl artmıştır. Kişi başına düşen GSYİH, üçte biri geçen oranda artış kaydetmiştir.

1965 yılında Türkiye'nin HDI değeri 0,438 ile düşük insani gelişmişlik düzeyinde iken 1972 yılında orta gelişmişlik düzeyine geçmiştir. 1975–2005 yılları arasında Türkiye'nin HDI'sı (0,181) değerinde artış göstermiştir(Bkz.Tablo:3). Türkiye 1975 yılında 0,594 HDI değeri ile 102 ülke arasında 56. sırada bulunurken, 2000 verilerine göre 175 ülke arasında 96. sırada, 2005 verilerine göre 177 ülke arasında 84. sırada yer almıştır.

Tablo 3. Türkiye'nin İnsani Kalkınma Endeksi'nin Gelişimi ve Sıralaması

HDI	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005
Türkiye Puanı	0,594	0,615	0,651	0,683	0,717	0,753	0,775
Düzei	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta
Türkiye Sıralaması	56	64	68	79	75	96	84
Ülke Sayısı	102	113	121	136	145	175	177

Kaynak: UNDP 2006

2005 yılı verilerine göre Türkiye (0,775) HDI değeri ile yüksek insani gelişmişlik alt sınırından (0,025) değer aşığıdır. Türkiye ile yüksek insani gelişmişlik alt sınırında yer alan "Trinidad ve Tobago" arasında 37 ülke bulunmaktadır. Bu ülkeler, HDI'da sadece (0–0,030) aralığında farklarla sıralanmışlardır. Tarihsel süreçte Türkiye'nin HDI değerinde artma olmuştur ancak sıralaması düşerek 2005 yılı değerleriyle 84. sırada yer alabilmiştir.

Tablo 4. Yıllar İtibariyle Türkiye'nin İnsani Gelişme Göstergeleri

Yıllar	Doğumda Yaşam Beklentisi (Yıl)	Yetişkin Okur-Yazarlık Oranı (%)	Okullaşma Oranı (%)	Kişi Başına GSYİH (SGP/\$)
1950	44	33,6	-	-
1965	53	53	44,9	791
1970	56,1	57	50,6	927
1975	59,9	63,3	50,9	1.523
1980	61,9	68,7	51,1	2.252
1985	64	74,1	56,4	3.340
1990	66,3	78	58,4	4.213
1995	68,1	82	62,4	5.620
1997	69	83,2	61	6.350
1998	69,3	84	61	6.422
1999	69,5	84,6	62	6.380
2000	69,8	85,1	62	6.974
2001	70,1	85,5	60	5.890
2002	70,4	86,5	68	6.390
2003	68,7	88,3	68	6.772
2004	68,9	87,4	69	7.753
2005	71,4	87,4	68,7	8.407

Kaynak: UNDP, 1990, 2007/2008

Türkiye'ye yakın sıralamada bulunan ülkeler ile 1975–2005 ve 1990–2005 yılları arasında kişi başı GSYİH büyümelerine göre karşılaştırıldığında, düşük bir performans sergilemektedir. 2005 yılı verilerine göre; HDI sıralamasında 93. sırada yer alan Sri Lanka 1990–2005 yılları arasında ortalama yıllık %3,6 büyüme gösterirken, 84.cü sırada bulunan Türkiye ancak ortalama yıllık %1,5'lik büyüme sergileyebilmiştir. Türkiye'de kişi başı GSYİH, 1994 yılında %5,2 ve 1999 yılında %5,6 değer yitirmiştir. 2001 yılındaki krizin etkisiyle kişi başı GSYİH azalışı hızlanmış ve %9,8 gerileyerek 6.820 dolardan 6.151 dolara düşmüştür. Bu olumsuz gelişmeler insani kalkınma endeksine olumsuz yansımıştır(UNDP, HDR 2007/2008). 2005 yılı verileriyle Türkiye ile yakın HDI değerlerine sahip ülkeler, 1990–2005 yılları arasında ortalama yıllık büyüme oranında Türkiye'nin önüne geçmişlerdir. Eğer Türkiye bu ülkelerle aynı ya da daha fazla ortalama yıllık büyüme gerçekleştirmiş olsaydı, 2007–2008 İnsani Gelişme Raporu'nda benzer HDI değerlerine sahip ülkelerden daha üst sıralarda yer alabilecekti(Bkz.Tablo:5). Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecinde olan Türkiye'nin; insani gelişme göstergeleri arasında olan ortalama yaşam beklentisi ve okullaşma oranlarında geçmişe oranla bir yükselme meydana gelmiş olmasına rağmen yeterli değildir. Öte yandan satınalma gücü paritesine

dönüştürülmüş gelirden zaman zaman meydana gelen azalmanın da etkisiyle Türkiye'nin insani gelişme endeksinde kaydettiği gelişme sınırlı düzeydedir.

Avrupa Birliği'ne yakın zamanda üye olmuş Romanya, Bulgaristan, Macaristan ve Letonya gibi ülkelerin tamamı 2007–2008 İnsani Gelişme Raporu'nda yüksek insani gelişme sınıfında yer almışlardır (Bkz.Tablo:5).

Tablo 5. Çeşitli Ülkelerin İnsani Gelişme Endeksi Değerleri (HDI, 2007–2008)

HDI Sıralaması					
Yüksek İnsani Gelişme	Ülkeler	HDI (2005)	Yaşam Beklentisi Endeksi	Eğitim Endeksi	GDP Endeksi
1	İzlanda	0.968	0.941	0.978	0.985
2	Norveç	0.968	0.913	0.991	1.000
3	Avustralya	0.962	0.931	0.993	0.962
4	Kanada	0.961	0.921	0.991	0.970
10	Fransa	0.952	0.919	0.982	0.954
11	Finlandiya	0.952	0.898	0.993	0.964
12	ABD	0.951	0.881	0.971	1.000
20	İtalya	0.941	0.922	0.958	0.944
36	Macaristan	0.874	0.799	0.958	0.866
37	Polonya	0.870	0.836	0.951	0.823
42	Slovakya	0.863	0.821	0.921	0.846
45	Letonya	0.855	0.784	0.961	0.821
53	Bulgaristan	0.824	0.795	0.926	0.752
60	Romanya	0.813	0.782	0.905	0.752
Orta Düzeyde İnsani Gelişme					
81	Çin	0.779	0.792	0.837	0.703
83	Ermenistan	0.775	0.779	0.896	0.651
84	Türkiye	0.775	0.773	0.812	0.740
154	Uganda	0.505	0.412	0.655	0.447
Düşük Düzeyde İnsani Gelişme					
156	Senegal	0.499	0.622	0.394	0.482
158	Nijerya	0.470	0.359	0.648	0.404
177	Sierra Leone	0.336	0.280	0.381	0.348

Kaynak: UNDP, 2006

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Kalkınmanın sadece fiziki üretim faktörleriyle yapılacak yatırımlarla sağlanması mümkün değildir. İnsana yönelik kaynakların geliştirilmesi için yapılacak yatırımların sosyal ve yapısal değişmeyi hızlandırıcı ve üretim düzeyini artırıcı önemli etkileri vardır. Eğitim ve sağlık gibi beşeri sermaye unsurlarının iktisadi kalkınmada temel güç olup, iyi eğitilmiş ve sağlıklı insan gücüne (beşeri sermayeye) sahip olan ülkeler daha hızlı kalkınmaktadır. Güney Kore, Japonya ve Almanya bunun en iyi örnekleri oluşturmaktadır. Günümüzde fakirlik kısır döngüsünün kırılması için eğitim ve sağlık düzeyinin yükseltilmesi zorunlu bir gereklilik arz etmektedir. İnsanın niteliklerini arttırmaya yönelik yapılacak yatırımlar içerisinde en önemlisi olarak kabul edilen eğitim, iktisadi kalkınmayı belirleyen sosyo-ekonomik, politik ve kültürel gelişmeler, teknolojik gelişme ve uluslararası rekabet edebilirlik açısından da son derece önemlidir. Yapılan araştırmalar, uzun dönemde sağlık ve eğitime yapılan yatırımların geri dönüş hızının fiziksel sermayenin geri dönüş hızından daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

İktisadi büyüme; stok, akım ve değişkenlerde gövde ve hacim olarak artışları ifade etmektedir. Bu artışlar meydana gelirken beşeri ve fiziki sermaye birikimi, teknolojik gelişme iktisadi büyümeye kaynak oluşturmaktadır. Büyümenin gerçekleşebilmesi için bu üç kaynağın birlikte çalışması gerekmektedir. Bu kaynakların birlikte çalışması verimlilik artışı teknolojik gelişme ilişkisi çerçevesinde büyüme ve kalkınma düzeyine artan oranda etki yapmaktadır.

Literatürde, gelişmekte olan ülkelerde beşeri sermaye yatırımlarının getirileri fiziki sermaye yatırımlarına göre daha yüksek olmakla birlikte beşeri sermaye yatırımlarının getiri oranları gelişmiş ülkelerin getiri oranlarından daha yüksek çıkmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerdeki fiziki ve beşeri sermaye yatırımlarının getiri oranları 1960'lar için sırasıyla %20 ve %15 olarak bulunurken gelişmiş ülkelerde bu oranlar %10 ve %8 olarak tespit edilmiştir. Gelişmekte ve gelişmiş ülkeler için fiziki ve beşeri sermaye yatırımlarının getirileri 1970'lerde ise sırasıyla %13, %15 - %11, %9'dur. Son dönemler itibarıyla bu oranlar katkı açısından pek değişmemiştir. Gerçekleşen büyümenin kaynaklarının yüzdeler payları fiziki sermaye %19, emek %1,8, beşeri sermaye %24 ve teknolojik gelişme %40 olarak dağılmaktadır. Ortaya çıkan bir diğer bulgu; gelişmişlik düzeyi yükseldikçe beşeri sermaye yatırımlarının getirilerinde düşme olduğudur.

Neo-klasik büyüme kuramı literatüre uzun süre hâkim olmuş fakat ülkelerin gelişmişlik düzeylerindeki farklılığı açıklamakta özellikle 19.yy. başlarından itibaren yetersiz kalmaya başlamıştır. 1980'lerin ikinci yarısında geliştirilen ve büyüme literatürüne önemli katkı yapan içsel (yeni) büyüme modelleri teorik ve uygulamalı iktisatçıları önemli ölçüde etkilemiştir. Kamu politikaları, bilgi taşıma yolları ve beşeri sermaye gibi unsurların ülkelerin büyümesini etkileyen önemli faktörler olduğu bu yeni yaklaşımda yer almaktadır.

Günümüzde teknolojik ilerleme ve beşeri sermaye birikimi, uluslararası ticaretin gelişmesiyle hızlanmış olup ayrıca beşeri sermaye ve teknolojideki gelişmeler, ihracatı artırarak uluslararası ticaretin genişlemesine katkıda bulunmaya devam etmektedir.

Beşeri sermayeye ilişkin kuramsal literatür ülkelerin(hükümetlerin) planladığı ve yürüttüğü teknoloji, eğitim ve sağlık politikaları arasında bir uyum bulunması gerektiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerin, söz konusu politikalara, teknolojik altyapı ve beşeri sermayeye yapılacak yatırımların oluşturacağı olumlu dışsallıklar nedeniyle çok daha fazla önem vermeleri gerekmektedir. Çünkü bu ülkelerde vasıfsız işgücü miktarında veya fiziki sermaye stoğunda meydana gelecek artışlardan ziyade, teknolojik yenilikler ve beşeri sermaye birikimiyle birlikte ortaya çıkan taşma ve yayılma etkileri, iktisadi büyümenin en önemli kaynağı durumundadır.

Türkiye, iktisadi gelişmede önceliği kuruluşundan itibaren hafif sanayi (tüketim malları) yatırımlarına vermiştir. Tüketim malları sanayi özelliği gereği daha az sermaye ve daha az beşeri sermaye gerektirmektedir. Bu nedenle ülkede uzun süre fiziki sermaye ağırlıklı bir sermaye birikimi olmuştur. Ancak 1980'li yıllardan sonra, dışa açık ekonomi politikası tercihli kalkınmayı esas alan Türkiye karşımıza çıkmaktadır. Bunun için özellikle de 1990'lı yıllardan itibaren ağır sanayi (yatırım malları ve ara malları) ağırlıklı yatırımlara yönelinmiştir. Yatırım ve ara malları sanayi yatırımlarında fiziki sermaye yanın da beşeri sermayeye de ihtiyaç bulunmaktadır. Türkiye'nin uzun süreli istikrarlı iktisadi gelişmesinde beşeri sermaye birikimi katalizör görevi yapabilecektir. Özellikle ticaret ağırlıklı "pazar ekonomisi" konumundan üretim ve katma değer ağırlıklı "hâkim ekonomi" konumuna geçişinde Türkiye'nin fiziki sermaye birikimine ilaveten mutlaka beşeri sermaye birikimini artırıcı iktisat politikası uygulamalarına ihtiyacı bulunmaktadır. Ancak unutulmamalıdır ki; yeterli fiziki sermaye birikimine sahip olunmadan beşeri sermaye birikimi de mümkün değildir.

Kaynaklar

- Atik, H. (2006). *Beşeri sermaye, dış ticaret ve ekonomik büyüme*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Ay, A. ve P. Yardımcı (2006). Türkiye'de fiziksel ve beşeri sermaye birikimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerin var modeli ile analizi (1950-2000). 5. *Uluslararası Bilgi Ekonomi ve Yönetim Kongresi*, 3-5 Kasım 2006, Kartepe, Kocaeli, Türkiye.
- Bakış, O. Ve H. Levent, A. İnel, S. Polat (2009). *Türkiye'de eğitime erişimin belirleyicileri*. Açık Toplum Vakfı Projesi, İstanbul.
- Becker, G. S. (1962). Investing in human capital: A Theoretical analysis. *Journal of Political Economy*, 70(2), 9-49.
- Barro, J. R. (1992). Human capital and economic growth. In. *Kansas City Fed Pub.: Policies for Long Run Economic Growth. Jackson Hole, Wyoming, August: 27-29*.
- Barro, R.J. and Sala-i Martin, X. (1995). *Economic growth*. McGraw-Hill, Inc.
- Barro, R.J. (1998). *Human capital and growth in cross-country regression*. Harvard University Press.
- Barro, R.J. (1995). *Determinants of economic growth*. London:MIT.

- Başol K., M. Durman ve M.Y. Çelik (2005). Kalkınma sürecinin lokomotif; doğal kaynaklar. *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, 14, 61-71.
- Bhargava, A. , Jamison, D. T., L.J. Lau and C. L. Murray (2001). The Modelling the effects of health on economic growth. *Journal of Health Economics*, 20(3), 423-440.
- Bowen, W. G. (1964). Assessing the economic contribution of education” economics of education. *The Economics of Education*, Ed. By M. Blaug Books.
- Bozkurt, H. ve S. Doğan (2003). Eğitim iktisadi büyüme ilişkisi: Türkiye için koentegrasyon analizi. *II. Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi*, İzmit.
- Cingi, S. ve Güran, M.C. (2003). Türkiye’de iktisadi kalkınmayı tehdit eden sorun: Eğitim. *Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2), 109-137.
- Çoban, O. (2003). Eğitim, beşeri sermaye ve iktisadi büyüme etkileşimi: Türkiye üzerine ekonometrik bir inceleme (1980-1997). *II. Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi*, İzmit.
- Denison, E.F. (1961). *The Sources of economic growth in the united states*. New York, Committee for Economic Development.
- Denison, E.W. (1962). Education, economic growth and gaps in information. *The Journal of Political Economy*, 70(5), 124-128.
- Devlet Planlama Teşkilatı (2002). *Türkiye ekonomisinde sermaye birikimi, büyüme ve Verimlilik : 1972 – 2000*. DPT Yayın No: 2665.
- Drucker, P. (2000). *Yeni gerçekler*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Dura, C., Atik, H. ve Toker, O.,(2004). Beşeri sermaye açısından türkiye'nin avrupa birliği karşısındaki kalkınma seviyesi. 3. *Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi*, 25-26 Kasım, Eskişehir.
- Engle, R.F., C.W.J. Granger, S. Hylleberg ve H.S. Lee (1993). Seasonal cointegration, the japanese consumption function. *Journal of Econometrics*, 55, 279-290.
- Eren E. (1981). *İşletmelerde yenilik politikası*. İ.Ü. İşletme Fakültesi Yayın No:127, Formül Matbaası, İstanbul.
- Ergen, H. (1999). Türkiye’de eğitimin ekonomik büyümeye katkısı. *Ekonomik Yaklaşım*, 35(10), 21-56.
- Erkan, H. (1986). Genel ve bölgesel sosyo-ekonomik gelişmenin altyapı teorisi ile açıklanışı ve yapısal analizleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 1(1), 92-93.
- Erkan, H. (2000). *Bilgi uygarlığı için yeniden yapılanma*. (1. Basım). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Freeman, C. and Soete, L. (2003). *Yenilik iktisadı*. (Çev. Ergun Türkcan). TÜBİTAK Yayınları-Akademik Dizi.
- Freyssinet, J. (1985). *Az gelişmişlik iktisadı*. (Çev. T. Öcal, M. A. Kılıçbay). Ankara: Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Yayın No: 36,
- Güngör, N. D. (1997). Education and economic growth in Turkey 1980-1990: A Panel Study. *METU Studies in Development*, 24(2), 185-214.
- Günsoy, G. (2001). İnsani Gelişme kavramı çerçevesinde Türkiye üzerine bir değerlendirme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, III(1), 215-227.
- Gürak, H. (2006). *Ekonomik büyüme ve küresel ekonomi*. Ekin Yayınevi.
- Gürkan, Ö. (1999). *İktisada giriş*, 3. Baskı, Attila Kitabevi, Ankara.

- Güvenen O. (1992). Human development report: A Statistician's view. *Report on The First National Human Development Conference- Ankara, 7-8 September 1992*, UNDP, Ankara.
- Han, E. ve A. Kaya (2002). *Kalkınma ekonomisi teori ve politika*. Eskişehir.
- Johansen, S. ve K. Juselius (1990). Maximum likelihood estimation and inference on cointegration: With Application to the demand for money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52, 169-210.
- Jones, I. C. (2001). *İktisadi büyümeye giriş*. Literatür Yay. İstanbul.
- Justman, M. and M. Teubal (1991). A Structuralist perspective on the role of technology in economic growth and development. *World Development*, 19(9), 1167-1183.
- Karagül, M. (2003). Beşeri sermayenin ekonomik büyümeyle ilişkisi ve etkin kullanımı. *Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi* (5), Antalya.
<http://www.akdeniz.edu.tr/iibf/yeni/genel/dergi/Sayi05/11Karagul.pdf> (Erisim:28/06/2006).
- Karagül, M. ve M. Masca (2005). Sosyal sermaye üzerine bir inceleme. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1, 37-52.
- Kaynak, M. (2005). *Kalkınma iktisadı*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kesici, İ. (1992). UNDP Beşeri kalkınma raporları ve Türkiye'nin planlı kalkınma politikaları üzerine etkileri. *İnsanca Gelişme Birinci Türkiye Konferansı (7-8 Eylül 1992)*, Ankara, T.C. ve UNDP Yayını.
- Kibritçiöğlü, A. (1998). İktisadi büyümenin belirleyicileri ve yeni büyüme modellerinde beşeri sermayenin yeri. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 53, No. 1-4, 207-230.
- Mankiw, G., D. Romer ve D. Weil (1992). A Contribution to the empirics of economic growth. *Quarterly Journal of Economics*, 152, 407-437.
- Mankiw, G., D. Romer ve D. Weil (1992). A Contribution to the empirics of economic growth. *Quarterly Journal of Economics*, 152, 407-437.
- Mazgit, İ. (2002). Bilgi toplumu ve sağlığın artan önemi. *I. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, (Hereke-Kocaeli)*, 405-415.
- OECD (1985). *Environmental policy and technical change*. Paris.
- Özsabuncuoğlu, İ. (1999). *The Economics of natural resources*. University of Gaziantep Press, Gaziantep.
- Perman, R. (1991). Cointegration: An Introduction to the literature. *Journal of Economic Studies*, 18(3), 3-30.
- Phillips, P.C.B. ve M. Loretan (1991). Estimating long-run economic equilibria. *Review of Economic Studies*, 58, 407-436.
- Romer, P.M. (1986). Increasing returns and long-run growth. *Journal of Political Economy*, 94:1002-1037.
- Romer, P.M. (1987). Growth based on increasing returns due to specialization. *American Economic Review*, 77, 56- 62.
- Romer, P.M. (1990). Endogenous technological change. *Journal of Political Economy*, 98 (5):71-102.

- Romer, P.M. (1994). The Origins of endogenous growth. *The Journal of Economic Perspectives*, 8(1), 3-22.
- Sarı, R. ve U. Soytaş (2006). Income and education in Turkey: A Multivariate Analysis. *Education Economics*, 14(2), 181-196.
- Saygılı, Ş., C. Cihan ve H. Yurtoğlu (2002). *Türkiye ekonomisinde sermaye birikimi, büyüme ve verimlilik: 1972-2000*. Ankara: DPT Yayınları No:2665.
- Saygılı, İ. , C. Cihan ve Z.A. Yavan, (2005). "Eğitim ve Büyüme", içinde: Türkiye İçin Sürdürülebilir Büyüme Stratejileri Konferansı. *TÜSİAD - Koç Üniversitesi, Ekonomik Araştırma Forumu, Tartışma Tebliğleri*, Yayın No: EAF/2005-06/001.
- Schultz, T.W. (1961). Investment in human capital. *The American Economic Review*, 51(1), 1-17.
- Schultz, T.W. (1968). Education and economic growth: Return to education. *Readings in the Economics of Education*, UNESCO.
- Schultz, T. P.(1992). The Role of education and human capital in economic development: An Empirical assessment. *Yale University Discussion Paper*, Economic Growth Center, No: 670.
- Schultz, T.W. (2002). Why Governments should invest more to educate girls. *World Development*, 30(2):207-225.
- Shaw, G.K. (1992). Policy implications of growth theory. *The Economic Journal*, 102, 611-621.
- Solow, R. (1957). Technical change and the aggregate production function. *The Review of Economics and Statistics*, 39(3), 312-320.
- Solow, R.M. (1996). A Contribution to the theory of economic growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 70, 65-94.
- Soyak, Alkan (2008). Ulusal yenilik sistemi ve insan faktörü. *Bilim ve Ütopya Dergisi*, Sayı:165. 8-17.
- Smith, A. (1997). *Ulusların zenginliği*. (Çeviren: Ayşe Yunus ve Mehmet Bakırcı) İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Stock, J.H. (1987). Testing for common trends. *Journal of the American Statistical Association*, 83, 1035-1036.
- Taban S. ve M. Kâr (2006). Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme; nedensellik analizi, 1969-2001. *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 159-181.
- Taban, S. (2004). Türkiye’de sağlık ve ekonomik büyüme ilişkisi: nedensellik testi. Eskişehir: *III. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi*.
- Tansel, A. ve Güngör, N.D. (2003). Türkiye’den yurt dışına beyin göçü: ampirik bir uygulama. (17-18 Mayıs 2003), İzmit: *II. Bilgi Ekonomi ve Yönetim Kongresi*.
- Taymaz E. (1994). Sanayi ve teknoloji politikaları: amaçlar ve araçlar. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 20(4), 551:567.
- Tiryakioğlu, M. (2008). Gelişmekte olan ülkelerin çıkmazı: beşeri sermaye yoksulluğu. *Ege Akademik Bakış*, 8(1), 319-337.
- Tuğcu, C.T. (2006). Yüksek öğretimin iktisadi büyüme performansı üzerindeki rolü: 1980–2005 Türkiye örneği. *5. Uluslararası Bilgi Ekonomi ve Yönetim Kongresi*, (3-5 Kasım 2006), Kartepe, Kocaeli, Türkiye.

- Tunç, M. (1993). Türkiye’de eğitimin ekonomik kalkınmaya etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 8(2), 1-32.
- Tunç, M. (1998). Kalkınmada insan sermayesi: iç getiri oranı yaklaşımı ve Türkiye uygulaması. *D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi*, 13(1), 83-106.
- Türkay, M. (1995). Gelişme: kavramsal köken ve yorumlar. *Gelişme İktisadı*. (Tamer İşgüden vd. Ed.), İstanbul: Beta Yayınları.
- Türkmen, F. (2002). Eğitimin ekonomik ve sosyal faydaları ve Türkiye’de eğitim ekonomik büyüme ilişkisinin araştırılması. *DPT Uzmanlık Tezleri*, Yayın No.2655, Eylül, Ankara.
- Utkulu, U. (1994). Cointegration analysis: Introductory survey with applications to Turkey. M. Güneş, Ş. Üçdoğruk ve M.V. Pazarlıoğlu (ed.), 1. *Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Bildirileri İçinde*, (Kasım 1993), 303 (24), İzmir.
- Utkulu, U. (1997). How to estimate long-run relationship in economics: An Overview of recent approaches. *DEÜİİBF Dergisi*, 12(2), 39-48.
- UNDP (1990). *Concept and measurement of human development*. Human Development Report. http://hdr.undp.org/en/media/HDR_20072008_EN_Indicator_tables.pdf, (Erişim tarihi 25.03.2010)
- UNDP (1996). *Human development report-1996*. NewYork: Oxford University Press.
- UNDP (2001). *Human development report-1996*. NewYork: Oxford University Press.
- UNDP (2006). *Human development report 2007-2008*. Statistics in the Human Development Report. http://hdr.undp.org/en/media/HDR_20072008_EN_Technical1.pdf, (Erişim tarihi 25.03.2010)
- Webber, D.J. (2002). Policies to stimulate Growth: Should we invest in health or education. *Applied Economics*, 34 (13), 1633-1643.
- World Bank (1999). *World development report: Knowledge for development*. USA: Oxford University Press.
- World Bank (2006). *Education sector policy paper*. (Third Edition), World Bank Washington D.C., U.S.A.
- Yavilioğlu, C. (2002). Kalkınmanın anlambilimsel tarihi ve kavramsal kökenleri. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(1), 59-77.
- Yetkiner, İ.H. (2006). Sağlık ile büyüme. *Ege Akademik Bakış*, 6(2), 83-91.
- Yumuşak ,İ.G. ve Bilen, M.,(2000). Gelir dağılımı - Beşeri sermaye ilişkisi ve Türkiye üzerine bir değerlendirme. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (1)
- Yumuşak, İ.G. ve Kar, A.(2000). Nüfus artış hızının düşürülmesi iktisadi kalkınmayı artırır mı? *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (1)
- Yumuşak İ. G. ve Y.Tuna (2001). Beşeri kalkınma indeksi ve Türkiye analizi. <http://www.bilgiyonetimi.orgcm.htm/>, (Erişim: 11/06/2003).
- Yumuşak, İ.G. (2003). Kadın eğitiminin ekonomik analizi. *İzmit: II. Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi*.
- Yumuşak, İ.G. (2004). Gelişmekte olan ülkeler ve Türkiye açısından kadın eğitiminin ekonomik ve sosyal boyutu üzerine bir değerlendirme. *Disiplinlerarası Kadın Sempozyumu*, İstanbul.